

ФЕНОМЕН ДІАЛОГУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТРАДИЦІЙНИХ І СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Mykhailiuk I.V. Phenomenon of dialogue: theoretical analysis of traditional and modern trends in research / I.V. Mykhailiuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 26. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2014. – P. 428-441.

I.V. Михайлюк. Феномен діалогу: теоретичний аналіз традиційних і сучасних тенденцій дослідження. У статті представлено теоретичний огляд традиційних і сучасних досліджень феномена діалогу. Розглянуто історичну ретроспективу філософсько-психологічного аналізу як фундаментальну основу розуміння діалогу в сучасній психології. Висвітлено уявлення про зміст діалогу в сучасній вітчизняній психології. Описано різні інтерпретації діалогу представників традиційної філософської думки та вітчизняної сучасної психології. Проаналізовано основні дослідження діалогу у вітчизняних і зарубіжних психологічних теоріях. Досліджено інтерес учених до проблеми діалогу у суміжних галузях знань. Розкрито сутність поняття діалог у контексті традиційних і сучасних уявлень про даний феномен. Представлено визначення діалогу як функціональної різновидності мови, що реалізується у процесі безпосереднього спілкування між співрозмовниками і складається з почергових стимулюючих і реагуючих реплік. Виявлено, що діалог у психології розглядається як міжсуб'єктний процес, у якому відбувається взаємодія якісно різних інтелектуально-ціннісних позицій з ціллю їх з'ясування, при якому необхідність встати на позицію іншого не означає відречення від власних переконань і принципів. Констатовано, що діалог – це складний психологічний феномен, затребуваний у багатьох сферах реальної дійсності, у більшості наукових джерел він розглядається як форма, метод і засіб здійснення соціальних контактів, котрий реалізується особистістю у суб'єкт-суб'єктній взаємодії і детермінований системою взаємодії «особистість – соціальний світ». Встановлено, що спосіб існування людини у реальному світі – діалог у багатоманітності унікальних зв'язків і взаємовідносин. Визначено, що проблема діалогу незважаючи на довготривалу історію вивчення і здійснений аналіз, не вичерпує усіх аспектів дослідження, залишається відкритою

і потребує подальшого розкриття в контексті динамічних змін сучасної реальності.

Ключові слова: діалог, діалогізм, діалогічне відношення, зовнішній діалог, внутрішній діалог, діалогічна реальність, діалогічність особистості, діалогічна взаємодія.

И.В. Михайлюк. Феномен диалога: теоретический анализ традиционных и современных тенденций исследования. В статье представлен теоретический обзор традиционных и современных исследований феномена диалога. Рассмотрены исторические ретроспективы философско-психологического анализа как фундаментальную основу понимания диалога в современной психологии. Освещены представления о содержании диалога в современной отечественной психологии. Описаны различные интерпретации диалога представителей традиционной философской мысли и отечественной современной психологии. Проанализированы основные исследования диалога в отечественных и зарубежных психологических теориях. Исследовано интерес учёных к проблеме диалога в смежных областях знаний. Раскрыта сущность понятия «диалог» в контексте традиционных и современных представлений о данном феномене. Представлено определение диалога как функциональной разновидности языка, который реализуется в процессе непосредственного общения между собеседниками и состоит из чередующихся стимулирующих и реагирующих реплик. Выявлено, что диалог в психологии рассматривается как межсубъектный процесс, в котором происходит взаимодействие качественно различных интеллектуально-ценностных позиций с целью их выяснения, при котором необходимость встать на позицию другого не означает отречение от собственных убеждений и принципов. Констатировано, что диалог – это сложный психологический феномен, востребованный во многих сферах реальной действительности, в большинстве научных источников он рассматривается как форма, метод и средство осуществления социальных контактов, который реализуется личностью в субъект-субъектном взаимодействии и детерминированный системой взаимодействия «личность – социальный мир». Установлено, что способ существования человека в реальном мире – диалог в многообразии уникальных связей и взаимоотношений. Определено, что проблема диалога, несмотря на длительную историю изучения и осуществлённый анализ, не исчерпывает всех аспектов исследования, остаётся открытой и требует дальнейшего раскрытия в контексте динамических изменений современной реальности.

Ключевые слова: диалог, диалогизм, диалогическое отношение, внешний диалог, внутренний диалог, диалогическая реальность, диалогичность личности, диалогическое взаимодействие.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Соціальні та економічні трансформації, що відбуваються у сучасному сус-

пільстві, здійснюють вплив на розвиток суспільного життя особистості, організацію її взаємодії у сфері «особистість – соціальний світ». Динамічні зміни вимагають творчого переосмислення існуючих підходів до вивчення діалогу як однієї з найбільш фундаментальних, універсальних і перспективних тенденцій розвитку соціальної дійсності. Інноваційний погляд на феномен діалогу як частину фундаментальної психологічної проблеми взаємодії людини і світу, важко переоцінити. Дослідження діалогу важливий напрям у глибокому теоретичному і різносторонньому практичному плані. Теоретичне значення обумовлене тим, що діалог створює основу соціальних відносин взаємоповаги і взаєморозуміння, взаємодопомоги й співпраці, демократії та суспільної згоди, подолання конфліктності та стереотипів між-особистісної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується запропонована стаття. Проблема діалогу має дисциплінарний характер і досліджується на філософському, соціально-психологічному та психолого-педагогічному рівнях. На філософському рівні осмислюється генезис поняття «діалог» (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, М. Бубер, Платон, Сократ, К. Ясперс), відношення людини до світу (Г. Гегель, Л. Фейєрбах, Т.О. Флоренська), спілкування вільних, незалежних особистостей (С.Л. Братченко, С.О. Шеїн), рівність психологічних позицій (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, М. Бубер, Ю.М. Лотман). На соціально-психологічному рівні діалог розглядається як основа сприйняття та пізнання людини людиною (Б.Г. Аманьєв, О.О. Бодальов, А.В. Петровський, Л.А. Петровська), як специфічна форма взаємодії суб'єктів (Б.Ф. Ломов), як діалогічний стиль спілкування (С.Л. Братченко, В.А. Кан-Калік, Л.А. Петровська, С.О. Шеїн). На психолого-педагогічному рівні досліджується використання діалогічно-орієнтованого підходу в системі професійної підготовки майбутніх фахівців (Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева), застосування активних та інтеракційних методів навчання (С.В. Васьковська, П.П. Горностаї, Т.С. Яценко).

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета і завдання статті полягають у проведенні теоретичного аналізу проблеми діалогу в традиційних і сучасних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема діалогу,

незважаючи на довготривалу історію вивчення, залишається відкритою і сьогодні. Класичні уявлення про діалог як рівноправну взаємодію охоплюють даний феномен з фундаментальним підґрунтям, але далеко не у повному обсязі. Діалог визначають як одиницю аналізу свідомості, процес, принцип, спосіб буття, розширюючи тим самим простір цього поняття.

У нашій статті ми здійснили спробу проаналізувати традиційні і сучасні наукові джерела, які так чи інакше досліджують проблему діалогу. Слід зауважити, що першочерговим і доцільним, на наш погляд, є розгляд історичної ретроспективи філософсько-психологічного аналізу як фундаментальної основи розуміння діалогу у сучасній психології.

Впродовж усієї історії існування і розвитку філософсько-психологічної думки складались різні інтерпретації діалогу. Найцікавіші з них знайшли відображення у представленому історико-філософському уявленні про поняття «діалог».

Проблему діалогу вивчали ще з часів давньогрецької філософії. Сократ інтерпретував діалог як метод пошуку істини шляхом постановки навідних запитань. Відомо, що мислитель, згадуючи про діалог, у якості прикладу наводив відносини учителя і учня. Згідно Сократа, учень зможе відкрити у собі прекрасне, досягнути особистісної досконалості тільки за допомогою учителя [12]. Слід відмітити, що філософ ніколи не називав своїх прихильників учнями, звертаючись до них як до приятелів, або «тих, що перебувають разом» [12, с. 102]. Для Сократа наставник не тільки не володіє монополією на істину, але й сам нічого не знає [11, с. 102]. Філософ підкреслював, що знання, які сприяють пошуку істини, можуть бути звільнені та осмислені тільки у процесі діалогу.

Учень Сократа Платон наголошував, що сходження до істини відбувається у діалозі «душі з собою». Суть речей осмислюється відразу інтуїтивно, як просвітлення, яке у сучасній науковій стилістиці позначається як інсайт. Спираючись на досвід Сократа, котрий доводив єдність мислення і спілкування, Платон визначив процес мислення, який не отримав вираження у Сократівському зовнішньому діалозі, як внутрішній діалог [8, с. 100-101].

Ідеї Сократа і Платона знайшли своє продовження у німецькій класичній філософії І. Канта. Центральним питанням кантівської антропології є людина як суспільна істота, усі прояви якої мають рахуватися з інтересами інших людей (що вимагає організації діалогічних відносин) [10, с. 414].

У роботах Й.Г. Фіхте велику увагу приділено поняттю суб'єкта як суб'єкта дії, пізнання і спілкування, наявності «Я» як розумної вільної істоти і присутності великої кількості інших вільних індивідів [8, с. 101].

У центрі творів німецького філософа Г. Гегеля – проблема суб'єкта і об'єкта осмислюється як проблема відношення людини до світу. Діалог, на думку вченого, – трансцендентна категорія, що пронизує усі ступені становлення абсолютного духу. Внутрішнім джерелом його розвитку є протиріччя, розв'язання яких обумовлює взаємовідносини суб'єкта і об'єкта [8, с. 101].

Оригінальну концепцію суб'єкта і об'єкта, відмінну від гегелівської, розробив Л. Фейєрбах. На думку філософа, людина – це природна істота, сутність якої виявляється у вигляді трикомпонентної структури, що складається з людського тіла, спілкування людини з людиною, духовної діяльності, мислення, почуттів і свідомості, що притаманна тільки людині. Окрема людина не несе у собі людської сутності ні як в істоті моральній, ні як у тій, що мислить. Людська сутність прозора тільки у спільності і єдності з іншими людьми [5, с. 143].

По-філософськи глибоким та багатоаспектним є діалог у дослідженнях масштабного філософа ХХ століття М. Бубера. Його головна ідея – буття як «діалог». Діалог народжується у системі «Я-ти», що є першочерговим відношенням до світу, відношенням до іншого, до «Ти». Під час діалогу між партнерами виникає щось нове, що не породжується кожним з учасників окремо, народжується новий духовний зміст [6]. Філософ виділяє три сфери, у яких реалізується діалогічне відношення людини до світу: сфера людських відносин «Я-ти», сфера природи, сфера духу. Загальні ознаки діалогічного відношення «Я-ти» у концепції М. Бубера: симетричність, безпосередність, неповторність, унікальність, існування тільки у теперішньому часі, перетворення його у суб'єкт-суб'єктне відношення типу «Я-Воно». Опис М. Бубером «Воно» підкреслює його спонтанність, дискусійність і бажання самоствердитись. Автор виділяє три форми діалогу: технічна (досягнення об'єктивного взаєморозуміння), справжня (де, кожен з учасників звертається до іншого як до особистості; на думку вченого, є великою рідкістю), монолог, замаскований під діалог (дискусія, бажання самоствердитись). На думку М. Бубера, порушення діалогізму – це втрата людиною людського. Умовою збереження діалогізму є справжність змісту спілкування. Між особистостями може існувати або суб'єкт-суб'єктне відношення до людини (Я-Ти), або суб'єкт-об'єктне пізнавально-оцінкове

відношення (Я-Воно). Оцінкова характеристика одного з партнерів руйнує особистісне відношення.

На наш погляд, не менш цікавою з точки зору дослідження природи діалогу є відома теорія комунікації К. Ясперса. Філософ виділив декілька рівнів свідомості і способів відношення людини до світу, до інших людей, до самої себе. Перший рівень свідомості – індивідуальна свідомість. «Я є емпіричне наявне буття» [7, с. 100]. Емпіричне «Я» підпорядковане інстинкту самозбереження, прагне до задоволення своїх природних потреб. Спілкування індивідів на цьому рівні виступає не як ціль, а як засіб їх самозбереження. Другий рівень свідомості – спілкування у цілому, зв'язок усіх через єдиний закон на основі принципу «рівності усіх перед законом». Третій рівень свідомості – «Я» на рівні духу, характерною рисою якого є прагнення до цілісності. На цьому рівні кожен з індивідів виступає як елемент у розвитку цілого і усвідомлює себе частиною цього цілого [7, с. 102]. Четвертий рівень свідомості – екзистенція та екзистенційна комунікація. Екзистенція згідно К. Ясперсу, тотожна свободі. «Немає свободи поза буттям самотійності» [7, с. 105]. Свобода – це необхідність, що поєднана з розумом. Велику роль у поєднанні свободи і розуму грає комунікація. Людське буття у К. Ясперса – це завжди «буття з іншим».

У вітчизняних дослідженнях діалогу найбільш відомі роботи філософа, філолога і психолога М.М. Бахтіна. Слід відмітити, що діалог у його розумінні – поняття більш широке, ніж просто метод або форма спілкування. Учений підкреслював діалогічну природу спілкування: «Спілкування – не тільки я, але й інший, інші». Важливим є положення автора: «Бути – означає спілкуватися діалогічно» [2, с. 123]. Філософ вважав діалог способом буття, становлення необхідної людині реальності, яку він створює самотійно і у якій беруть участь інші люди. Не випадково М.М. Бахтін написав: «Життя по своїй природі діалогічне. Жити – означає брати участь у діалозі» [1, с. 248]. Поняття «Інший» – ключове у його філософії, оскільки особистість стає особистістю і пізнає себе як таку, тільки у співвідношенні з Іншим [1]. Осмислення М.М. Бахтіним діалогу багатоаспектне і різнопланове. У нього немає прямих загальноприйнятих характеристик діалогу (спілкування на рівних, співробітництво, відкритість). Його висловлювання вирізняє глибина розуміння цього феномена, здатність синтезувати його різноманітні прояви у єдину повнокровну картину, максимально наближену до істинного розуміння діалогу.

Діалогіка В.С. Біблера походить з діалогіки М.М. Бахтіна. Але, якщо для М.М. Бахтіна справжнім є діалог зовнішній, для В.С. Біблера – внутрішній. Слід відмітити, що В.С. Біблер застерігає від примітивного розуміння діалогу як різних видів, котрі зустрічаються у мові людини (науковий, побутовий, моральний), оскільки вони не мають відношення до концепції діалогу. «Діалогічність самої істини, розуміння іншої людини припускає взаєморозуміння «Я-ти» як онтологічно різних особистостей, що володіють – актуально або потенційно – різними культурами, логіками мислення, різними смислами істини, краси, добра» [4, с. 299]. Діалог, автор розумів, як внутрішній діалог з самим собою, що протікає у формі «мови». Усю багатоманітність діалогу філософ охарактеризував як виявлення «діалогічного життя».

Концепція діалогу М. Бубера і М.М. Бахтіна знайшла своє підтвердження у дослідженнях М.О. Бердяєва, представника російської ідеалістичної філософії. У своїх роботах учений підкреслював, що свідомість «Я» припускає свідомість інших «Я», тобто діалогічної реальності. Філософ показав, як «Я» не існує, «коли внутрішньо існування йому не дається існуванням іншого, «Ти». Тому «Ти» має глибоку потребу бути відображеним в іншому, отримати підтвердження і ствердження свого «Я» в іншому. Споглядаючи на «Ти», «Я» намагається відмітити у ньому своє власне відображення. «Я» бажає відобразитись в іншому «Я», в «Ти», у спілкуванні» [3, с. 267-269]. Існування людського «Я» не просто не можливе без іншого, або інших людей, людина знаходить підтвердження у відношенні до нього інших людей.

На думку вітчизняного психолога Л.С. Виготського, у процесі індивідуального розвитку первинними є такі форми людського спілкування, як взаємодія двох індивідів, відносини діалогу, спору, в той час як індивідуальні процеси і свідомість індивіда вторинні. Згідно Л.С. Виготського, діалогізм – конкретно-психологічний еквівалент соціальності психіки, сукупності усіх суспільних відносин, що складають сутність людини. Тому діалогізм характеризує саме людську психіку, свідомість [8, с. 112-113].

Філософ М.С. Каган визначав діалог як духовну форму міжсуб'єктної взаємодії і відрізняв його від комунікації, як способу передачі інформації. Згідно М.С. Кагана, діалог – це оптимальна форма духовного спілкування людей у реальному житті. Крім того, на думку ученого, людство «приречене на діалог» [8, с. 111]. Не випадково у його міркуваннях ми знаходимо думки

про те, що настає епоха багатомірного діалогу, як універсального способу існування людини.

Уявлення про зміст діалогу у сучасній вітчизняній психології помітно збагатили діапазон його розуміння. Інтерес до діалогу представлений у дослідженнях вітчизняних психологічних шкіл. Дослідження демонструють не лише власні знання, але й людський досвід.

З позицій діяльнісного підходу розглядав проблему діалогу вітчизняний психолог О.О. Бодальов. Згідно ученого діалог здійснюється у діяльності. На думку В.М. М'ясищева, діалог реалізується у відносинах між людьми. Учені Л.А. Петровська і А.С. Співаковська звертали увагу на рівність психологічних позицій та взаємовплив учасників діалогу. Акцент на свободі дискусії, визнання принципової рівності особистісних, а не статусних позицій у діалозі визначено С.О. Шеїн. Психолог С.Л. Братченко виокремлює діалог як спілкування вільних, незалежних особистостей, як процес співпереживання, емоційно-інтуїтивне пізнання партнерами внутрішнього світу один одного. Способами продуктивного спілкування, на думку А.В. Петровського, є розуміння, визнання та прийняття. Концепцію інтерсуб'єктно-екзистенційного підходу до вивчення діалогу як процесу розроблено Г.В. Дьяконовим. В основі його розуміння – головним у діалозі є «не істина відкриття нового знання, а істина процесу існування діалогу» [9, с. 209]. Тобто, процес діалогу, на думку ученого, важливіший, ніж результат. Саморозкриття, як виявлення діалогу, його умова і передумова простежується у дослідженнях Н.В. Ямяги. Характеристики діалогу виділяє Є.В. Коротаєва, наголошуючи на емпатійності, толерантності, конгруентності, конструктивності, рефлексивності, взаємоповаги партнерів. Діалог як духовно розвивальне спілкування розглядає Т.О. Флоренська. Учений Б.С. Братусь у структурі рівнів особистості поряд з егоцентричним і групоцентричним виділяє просоціальний рівень (прообраз діалогічної особистості). Діалогічність особистості визначається її самоцінністю, рівністю у відношенні прав, свободи і обов'язків. На думку, Л.А. Поварниціної, діалог – це процес гуманізації міжособистісних відносин. Умови гуманізації особистості: прийняття іншого, емпатійне слухання і конгруентність.

На сучасному етапі розвитку психології висуваються нові психологічні концепції діалогу (Г.О. Балл, І.Д. Бех, В.В. Рижов, О.Є. Самойлов), розробляються стратегії дослідження діалогічних явищ (М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, С.Д. Максимен-

ко, І.П. Маноха, В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко Н.В. Чепелєва), а також розвиваються принципи і методи діалогічного підходу у психотерапії та психокорекції (Н.Л. Карпова, О.Ф. Копйов, О.Б. Орлов, І.М. Сергієнко, І.В. Янченко, Т.С. Яценко) [9, с. 21-22].

Основні дослідження феномена діалогу у вітчизняних і зарубіжних психологічних теоріях представлено у контексті систематизації найбільш цікавих наукових поглядів з точки зору розуміння даного поняття.

Класичний психоаналіз – процес взаємодії залежить від домінуючих психологічних захистів, у котрих відтворюється досвід з дитинства (Г.С. Салліван, З. Фрейд).

Біхевіоризм – спілкування, засноване на позитивному або негативному підкріпленні і взаємовигідному обміні. Чесний обмін припускає діалогічні відносини (Д. Міллер, Е. Толмен, Д. Уотсон).

Гештальт-психологія – поведінка людини є результатом впливу сил позитивної і негативної валентності. Людина як саморегулююча система, може досягти оптимальної внутрішньої рівноваги, між собою і середовищем. Справжня рівновага (діалог) відповідає чіткій фігурі (гештальту), у якості якої можуть бути бажання, почуття, думки, що у даний момент переважають (М. Вертгеймер, К. Коффка, К. Левін, Ф. Перлз).

Гуманістична психологія – взаємовідносини з іншими людьми «переживаються». Людина прагне до діалогу з собою, щоб вирішити внутрішні конфлікти, що викликані зовнішніми обставинами. Вирішення екзистенційного протиріччя дає змогу людині стати аутентичною, відкритою і впевненою в собі (А. Маслоу, К. Роджерс).

Теорія установки – продуктивна діалогічна взаємодія здійснюється на основі доцільної вибіркової активності людини. Установки мають особистісний сенс і включають наступні компоненти: інформаційний, емоційно-оцінковий і поведінковий (О.Г. Асмолов, Д.М. Узнадзе).

Трансактний аналіз – ефективне діалогічне спілкування здійснюється у паралельній трансакції «дорослий-дорослий». Представлена позиція орієнтована на співробітництво, результат, взаємовигідний обмін ідеями та інформацією (Е. Берн).

Когнітивна психологія – уявлення людини про світ не є точним відтворенням реального життя. Це трансформація, обумовлена особливостями особистості, що може стати джерелом когнітивного дисонансу. Базова модель когнітивної психології –

переробка інформації, що надходить ззовні. З точки зору когнітивного балансу, людина в уяві або діяльності намагається збалансувати ситуацію. Прагнення до відповідної дії є прагненням до діалогу (Д. Бродбент, Дж. Брунер, Г. Віткін, Д. Келлі, У. Найссер, Л. Фестингер, Ф. Хайдер).

Психосинтез – розвиток цілісної і гармонійної особистості, що здатна до діалогічної взаємодії з оточуючим світом. Стадії досягнення гармонійної внутрішньої інтеграції: глибоке пізнання власної особистості, контроль над різними елементами особистості, розуміння істинного «Я», перебудова особистості навколо нового центру, нового «Я» (Р. Ассаджіолі, М. Кремpton).

Культурно-історична концепція – вищі психічні функції є соціальними й опосередкованими знаками, які з'являються на авансцені психіки дитини, що розвивається за допомогою спілкування та співпраці з дорослим. Успішне навчання може здійснюватись тільки у діалогічному просторі і лише у тісному контакті з дорослим (Л.С. Виготський).

Діяльнісна концепція – діяльність людини, включена у систему суспільних відносин. Спілкування – один з найважливіших видів діяльності. Людина формується за допомогою спілкування з оточуючими людьми, соціумом. Гармонійний розвиток формує діалогічну особистість (О.М. Леонтьєв).

Інтерес дослідників до проблеми діалогу виявлено і у суміжних галузях знань. Серед представлених наук, в котрих вивчається діалог, можна відмітити ті що зарекомендували себе в науковому знанні (філософія, психологія, педагогіка) і нові напрями, де діалог досліджується не тільки в плані теоретичного аналізу, але й у ракурсі його прикладних характеристик (культурологія, соціологія, політологія, педагогічна психологія, соціальна психологія, психологія управління).

У філософії діалог – основа буття. Він самоцінний, розгорнутий у часі, пов'язаний з мисленням, спілкуванням і свідомістю (В.С. Біблер, М. Бубер, І. Кант, Платон, Сократ, Л. Фейєрбах). Основні характеристики діалогу з точки зору психології: рівність психологічних позицій, суб'єкт-суб'єктна взаємодія і співробітництво (О.О. Бодальов, С.Л. Братченко, А.В. Петровський, С.О. Шеїн). Діалог у педагогіці розглядається як метод навчання і виховання (Ю.П. Азаров, Ш.О. Амонашвілі, Я.Л. Коломинський, В.О. Сухомлинський). Соціологія визначає діалог як феномен соціальної взаємодії (соціальний діалог) і управління (Г.Є. Зборовський, А.І. Кравченко, Г.П. Орлов, С.С. Фролов). Політичний діалог є важливим механізмом регуляції відносин між суб'єктами

політики (держава, державні структури, політичні партії). Інтерпретується як уміння орієнтуватись у конкретних політичних умовах (Ю.С. Пивоваров). Педагогічна психологія розглядає проблематику стилів педагогічного спілкування. Дослідниками виділено особливий стиль – спілкування – діалог, а також альтероцентристський і альтруїстичний стилі (А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Л.А. Петровська, С.О. Шеїн). У контексті соціальної психології діалог є ефективним засобом соціальної взаємодії і соціальної діяльності. Соціальний діалог є формою взаємодії і продукує позитивні емоції, пов'язані з солідарністю, зняттям напруги, згодою (Г.М. Андреева, Г.М. Кучинський, О.М. Леонтьєв). Одним із затребуваних і сучасних напрямів культурології є діалог культур, за допомогою якого вирішуються питання взаємодії. Розвиток культури не може відбуватися без співробітництва і діалогу (А.М. Маркова, О.М. Скворцова, П.О. Сорокін). Психологія управління розглядає діалогічність у зв'язку зі стилями керівництва, а саме з аналізом демократичного стилю спілкування. Крім того, досліджується окремий вид спілкування – ділове спілкування, у якому головними характеристиками є співробітництво і рівність психологічних позицій (В.С. Агеев, А.І. Донцов, Т.С. Кабаченко).

Діалог (з грец. *dialogos* – розмова, бесіда), діалогічна мова, – це функціональна різновидність мови, що реалізується у процесі безпосереднього спілкування між співрозмовниками і складається з почергових стимулюючих і реагуючих реплік. До основних мовних особливостей діалогу відносяться: численність запитальних і спонукальних речень поміж стимулюючими репліками, наявність повторів і перепитувань у реагуючих репліках, їх синтаксична неповнота, що компенсується за рахунок попереднього висловлювання. Діалог у психології визначається як міжсуб'єктний процес, у якому відбувається взаємодія якісно різних інтелектуально-ціннісних позицій з ціллю їх з'ясування, при якому необхідність встати на позицію іншого не означає відречення від власних переконань і принципів [8, с. 134-135].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Отже, результати теоретичного аналізу традиційних і сучасних тенденцій дослідження показують, що діалог – це складний психологічний феномен, затребуваний у багатьох сферах реальної дійсності, у більшості наукових джерел він розглядається як форма, метод і засіб здійснення соціальних контактів, котрий реалізується особистістю у суб'єкт-суб'єктній взаємодії і детермінований системою взаємодії «особистість – со-

ціальний світ». З розглянутих наукових підходів ми з'ясували, що спосіб існування людини у реальному світі – діалог у багатоманітності унікальних зв'язків і взаємовідносин. Однак, проблема діалогу, незважаючи на довготривалу історію вивчення і здійснений аналіз, не вичерпує усіх аспектів дослідження, залишається відкритою і потребує подальшого розкриття у контексті динамічних змін сучасної реальності. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі ми вбачаємо у дослідженні використання можливостей діалогу з урахуванням нових тенденцій розвитку і потреб сьогодення.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 444 с.
2. Бахтин М.М. От философии поступка к риторике поступка / М.М. Бахтин. – М.: Лабиринт, 1996. – 175 с.
3. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
4. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
5. Братченко С.Л. Психологи в мире диалога / С.Л. Братченко // Человек в мире диалога: тезисы докладов и сообщений Всесоюзной конференции (Ленинград, 30 октября – 1 ноября 1990 г.). – Л.: АН СССР, 1990. – 317 с.
6. Бубер М. Проблема человека. Перспективы / М. Бубер // Лабиринты одиночества: сб. науч. тр. – М.: Прогресс, 1989. – С. 88-97.
7. Газман О.С. От авторитарного образования к педагогике свободы / О.С. Газман // Новые ценности образования: содержание гуманистического образования. – М., 1995. – 184 с.
8. Дмитриева Л.Г. Диалогический подход к формированию психологической готовности будущего учителя к субъект-субъектному педагогическому взаимодействию: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / Л.Г. Дмитриева. – Самара, 2011. – 474 с.
9. Дьяконов Г.В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Г.В. Дьяконов. – К., 2009. – 573 с.
10. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант // Собр. соч. – М., 1994. – Т. 7. – 471 с.

11. Петровский В.А. Воспитатели и дети: источники роста / В.А. Петровский. – М.: Аспект-Пресс, 1994. – 152 с.
12. Толстых В.И. Сократ и мы / В.И. Толстых. – М., 1981. – 140 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bahtin M.M. Jestetika slovesnogo tvorchestva / M.M. Bahtin. – М.: Iskusstvo, 1979. – 444 s.
2. Bahtin M.M. Ot filosofii postupka k ritorike postupka / M.M. Bahtin. – М.: Labirint, 1996. – 175 s.
3. Berdjaev N.A. Filosofija svobody. Smysl tvorchestva / N.A. Berdjaev. – М.: Pravda, 1989. – 607 s.
4. Bibler B.C. Ot naukouchenija – k logike kul'tury: dva filosofskih vvedenija v dvadcat' pervyj vek / B.C. Bibler. – М.: Politizdat, 1991. – 413 s.
5. Bratchenko S.L. Psihologi v mire dialoga / S.L. Bratchenko // Chelovek v mire dialoga: tezisy dokladov i soobshhenij Vsesojuznoj konferencii (Leningrad, 30 oktjabrja – 1 nojabrja 1990 g.). – L.: AN SSSR, 1990. – 317 s.
6. Buber M. Problema cheloveka. Perspektivy / M. Buber // Labirinty odinochestva: sb. nauch. tr. – М.: Progress, 1989. – S. 88-97.
7. Gazman O.S. Ot avtoritarnogo obrazovanija k pedagogike svobody / O.S. Gazman // Novye cennosti obrazovanija: so-derzhanie gumanisticheskogo obrazovanija. – М., 1995. – 184 s.
8. Dmitrieva L.G. Dialogicheskij podhod k formirovaniju psihologicheskoy gotovnosti budushhego uchitelja k sub'jekt-sub'ektnomu pedagogicheskomu vzaimodejstviyu: dis. ... doktora psihol. nauk: 19.00.07 / L.G. Dmitrieva. – Samara, 2011. – 474 s.
9. D'jakonov G.V. Osnovy dialogicheskogo podhoda v psihologicheskoy nauke i praktike: dis. ... doktora psihol. nauk: 19.00.01 / G.V. D'jakonov. – K., 2009. – 573 s.
10. Kant I. Antropologija s pragmatichej tochki zrenija / I. Kant // Sobr. soch. – М., 1994. – Т. 7. – 471 s.
11. Petrovskij V.A. Vospitateli i deti: istochniki rosta / V.A. Petrovskij. – М.: Аспект-Пресс, 1994. – 152 с.
12. Tolstyh V.I. Sokrat i my / V.I. Tolstyh. – М., 1981. – 140 с.

I.V. Mykhailiuk. Phenomenon of dialogue: theoretical analysis of traditional and modern trends in research. The article presents a theoretical review of traditional and modern research of the phenomenon

of dialogue. It discusses a historical retrospective of philosophical and psychological analysis as a fundamental basis for understanding of the dialogue in modern psychology. It shows the idea of the dialogue content in contemporary domestic psychology. Various interpretations of the dialogue between representatives of traditional philosophical thought and national contemporary psychology are described. The basic research of dialogue in domestic and foreign psychological theories is analyzed. Interest of researchers in the issue of dialogue in related fields is studied. The essence of the dialogue concept in the context of traditional and modern ideas about this phenomenon is revealed. A dialogue definition is represented as a functional language variety, realized in the process of the face-to-face communication among the collocutors and includes special stimulating and respondent remarks. It has been determined that a dialogue in psychology is perceived as an intrasubjective process, where qualitatively different intellectual and integral positions are interacting to define them, under which the necessity to take one's position does not stipulate forsaking own beliefs and principles. It has been acknowledged that a dialogue is a complicated psychological phenomenon, actual in a number of areas of reality, in the major of the scientific sources it is perceived as a form, method, and means for actualizing social contacts, implemented by a personality in a subject-subject interaction and is determined by a «human – social world» interaction system. It has been established that a mode of existence of human in a real world is a dialogue in a variety of unique interactions and interrelations. It has been specified that a dialogue problem regardless of a long-lasting history of studying and analysis carried out, does not cover all the aspects of the research, remains open and requires further disclosure in the context of the present-day reality dynamic changes.

Key words: dialogue, dialogism, dialogical relationship, external dialogue, internal dialogue, dialogical reality, personality dialogueness, dialogic interaction.

Recieved August 15, 2014

Revised September 23, 2014

Accepted October 21, 2014